

”עת מלחמה ועת שלום” – קובץ שירים בעקבות מלחמת העולם הראשונה הכתובים במתכונת השירה העברית בספרד

רות ביתן־כהן

מבוא

שירים רבים נכתבו בעקבות מלחמת העולם הראשונה בגרמניה, ברוסיה, באימפריה העות'מאנית ועוד. השפות שבהן נכתבו השירים מגוונות, ולרוב משקפות את שפת המקום שבו נכתבו: אנגלית, צרפתית, גרמנית, רוסית וכיוצא באלה. חלק מן השירים נכתב כספרות יפה, וחלק אחר אף הולחן והושר. בשירים ביטאו המשוררים את חוויות המלחמה למיניהן, בהבעת רגשות פטריוטיים והתלהבות נוכח ”המלחמה שתשים קץ לכל המלחמות”¹, בשירי פרדה נוגים שבהם החייל נפרד מאהובתו בעת צאתו למלחמה, בשירי לעג וקלס לאויב האכזר, ובקינות נוכח ממדי ההרס, החורבן והמוות שזרעה המלחמה מן הצד האחד, ובשירי ניצחון מן הצד האחר.

במחקר זה נעסוק בקובץ השירים 'עת מלחמה ועת שלום' (Guerre & Paix) שנכתב בעיר אלג'יר שבאלג'יריה בעקבות מלחמת העולם הראשונה, ופורסם אחריה (בשנת 1929). השירים בקובץ, אשר נכתבו בשנות המלחמה, מתארים את התהליכים שהתרחשו לאורכה: פריצתה, הקרבות העזים עם האויב האכזר וסיומה – הן מצד ניצחון צרפת על אויביה, הן מצד המחיר הכבד ששילמה. את הקובץ כתב הרב יצחק מרעלי (Isaac Morali)² ועיקר ייחודו הוא באופן כתיבתו: השירים המובאים בו נכתבו בעברית מחורזת במתכונת השירה העברית בספרד בימי הביניים, ולצידם מובא תרגומם לצרפתית נשגבת, מחורזת אף היא. במחקר ידוע על יצירות וחיבורים רבים שנכתבו בצפון אפריקה במתכונת השירה

1. ביטוי המיוחס לנשיא ארצות הברית, תומס וודרו וילסון (1856-1924).

2. על אופן הגיית שם משפחתו בעברית ראו בהמשך.

הספרדית בעקבות מלחמת העולם השנייה,³ אולם על מלחמת העולם הראשונה כמעט לא נכתבו שירים,⁴ למעט הקובץ 'עת מלחמה ועת שלום', ובזה ייחודו.

הרב יצחק מרעלי – מחבר הקובץ

הרב יצחק מרעלי נחשב דמות ייחודית ומרתקת בסביבה שבה חי ופעל, מפני שהשכיל לגשר ולשלב בין התרבויות השונות שהתקיימו באלג'יר באותה תקופה – העברית והצרפתית.⁵ הוא נולד בי"ב באלול תרכ"ז (13 בספטמבר 1867) בעיר אלג'יר ונפטר בד' בניסן תשי"ב (30 במרס 1952) בקובה, פרבר של העיר אלג'יר.⁶ מוצא משפחתו הוא כנראה מהעיר מורְלָה (Morella) שבספרד.⁷ הכינוי 'איש אשכולות' בהחלט אפיין אותו, שכן הוא הפגין בקיאות יוצאת דופן במקורות היהדות ובמנהגיה לצד בקיאות בתרבות הכללית. עיסוקיו היו רבים ומגוונים: משורר, סופר, מחנך, חוקר, מלומד, מדקדק ופרשן.⁸

מגיל צעיר התחנך הרב מרעלי על ברכי הדת והמסורת, והוריו שאפו לראותו רב בישראל, אולם מכל מיני סיבות נאלץ לדחות פעמים מספר את לימודי הרבנות, ובמקום זאת עבד עם אביו במסחר.⁹ הוא רכש את כל ידיעותיו בעברית בעצמו, מכיוון שלא נמצאו מורים לכך.¹⁰ מגיל צעיר היה מנוי על עיתונים עבריים, צרפתיים וערביים־יהודיים, ואף פרסם בהם מאמרים מפרי עטו.¹¹

3. ראו: שרף, תשמ"ח.

4. למעט קינה אחת, "קינה עלא לגיררה די בדאת מן 2 אוט 1914" [קינה על המלחמה שהחלה בשנים באוגוסט 1914]. שחיבר ר' ישועה בן חמו מתלמסאן שבאלג'יריה (שם, עמ' 2-5).

5. שם המשפחה נהגה מְרַעְלִי (קמץ קטן תחת המ"ם), וראו דבריו של מרעלי: "אולם בנוגע אלינו אנחנו יושבי אלג'יר אין כל ספק בקריאת העי"ן שהיא פתוחה תמיד. וכל אחד ממשפחתו מדי יבא לבטא שמנו, שפתותיו נוטפות מר. וראיה מהימנא לזה מצאתי בנוסח המצבה של מורנו הרב הגדול כמוהר"ר זרחיה מורעלי ז"ל [...] ושם נכתב מורעלי מלא וא"ו" (ראו: נאכט, תרצ"ז, עמ' 4).

6. מצבת קברו עומדת עד היום בבית העלמין סנט יוג'ין באלג'יר (צילם ביוני 2009 ז'אן פול דוראן), ראו: https://judaismealgerois.fr/recherche_sepultures_d11.php?recordID=3657.

7. העיר מורלה נמצאת בין סרגוסה לבין ולנסיה.

8. אלמאליח, תש"ו, עמ' 43.

9. שם, עמ' 48-49; חזן, תשס"ב, עמ' 70.

10. אומנם משנת 1873 פעלה באלג'יר ישיבת עץ חיים. ייסודה ר' דוד מרעלי (אביו של יצחק) וקרובי משפחתו, והיא נועדה להיות מרכז ללימודים עבריים, אך כבר מתחילת הכיבוש הצרפתי באלג'יריה (1830) הלכה והתחזקה בקרב יהודי המקום ההזדהות עם התרבות הצרפתית, ובהיבט נחלשה זיקתם לתרבות ולמסורת היהודית (ראו: הירשברג, תשכ"ה, ב, עמ' 79-84). יש הטוענים כי התרחקות זו מן הדת והמסורת אינה ראשיתו של המשבר הרחוני שפקד את יהודי אלג'יריה אלא המשטח של תהליך שהחל במאה ה־17 (ראו: ויינשטיין, תשל"ה, עמ' 268).

11. אלמאליח, תש"ו, עמ' 49, 54.

בשנת 1894 נפתח באלג'יר 'בית התלמוד תורה הכללי עץ החיים', ועל מלאכת הניהול הופקד הרב מרעלי. במוסד זה רוכזו הילדים שלמדו בחדרים מפוזרים בעיר או לא קיבלו חינוך יהודי כלל. נוסף על לימוד התורה במוסד הכניס הרב מרעלי לתוכנית הלימודים גם מקצועות לימוד ברוח תנועת ההשכלה, ובהם דקדוק עברי, היסטוריה של עם ישראל ומוסר יהודי, ואף עסק בהוראת כל אלה בשל מחסור במורים הבקיאים בתחום.¹² בתחילת המאה ה־20 קיבלה חברת כ"ח את האחריות לבית ספר קהילתי ראשון זה והפכה אותו למוסד לחינוך כללי ולחינוך עברי בדומה למוסדותיה האחרים בצפון אפריקה.¹³



הרב יצחק מרעלי (1867-1952).

12. שם, עמ' 50.

13. שטרית, תש"ן, עמ' 42.



הרב יצחק מרעלי ורעייתו קמיל אנאיס (Camille Anaïs) לבית א(ל)נקאוה (A.In'Kaoua).
צילום משנת 1925 לערך, ברחוב Alsace מס' 10, אלג'יר. התמונות באדיבות נכדו, דניאל מרעלי
(Daniel Morali), צרפת.

הרב מרעלי לא היה ספון בדל"ת אמותיו בלבד, ועל כך מעיד יותר מכול אוסף מכתביו השמור בארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי.¹⁴ באוסף מכובד זה אפשר לראות כי הרב מרעלי טווה קשרים ענפים עם רבנים ומשכילים מרחבי העולם: הרב יוסף משאש, רבה הראשי של תְּלֶמְסָן ולימים רבה הראשי של חיפה; הרב יעקב מאיר, הראשון לציון והרב הספרדי הראשון של ארץ ישראל; הרב דוד אשכנזי, רבה הראשי של אלג'יריה ואביו של הרב יהודא ליאון אשכנזי ('מניטו'); הרב והחוקר חיים ברודי, מחשובי החוקרים של שירת ימי הביניים; שלמה בובר, החוקר והמהדיר (סבו של מרטין בובר); דוד סלימאן ששון, אספן היודאיקה וכתבי היד מלונדון, ורבים אחרים.

14. אמתע"י, P.55. אוסף זה נמסר לאמתע"י בשנת 1963, ולא ידוע מי מסרו.

הרב מרעלי היה משורר בעל כשרון והניח אחריו שירים ופיוטים רבים; מקצתם משתלבים במסורת השירה של יהודי אלג'יריה, מקצתם התפרסמו בעיתונים למיניהם ואחרים נכתבו לידידיו. כשרונו הייחודי זיכה אותו בתואר ”שירי משוררי ספרד באלג'יריה” במאמר המקיף שכתב על אודותיו אברהם אלמאליח.¹⁵ בכתבתו השירית הושפע הרב מרעלי ממשוררי ההשכלה שלמה מנדלקרן ויהודה לייב גורדון, אולם יותר מכל הוא הושפע משירי רבי יהודה הלוי, אשר יצאו בימיו במהדורת חיים בחדו. השפעתו של גדול משוררי ספרד על הרב מרעלי הייתה רבה כל כך עד שהוא מעיד על עצמו: ”אם יהיה ה' עמדי ועזרני, וחדשתי את פני השירה הספרדית!”¹⁶

כחוקר הייתה לרב מרעלי תוכנית מקיפה לכינוס השירה והפיוט באלג'יריה. הוא קיבל, ואף קנה כתבי יד עתיקים רבים כדי לממש את העיקרית שבשאיפותיו: להציג בפני הקורא העברי באשר הוא את מסורת השירה העברית באלג'יריה.

אחדים מחיבוריו השיריים של הרב מרעלי הם 'צפנת פענח', שירי ריב"ש ורשב"ץ;¹⁷ שיר לכבוד הרב אפרים אנקאוה (ממסורת השירים בשבחי צדיקים);¹⁸ פיוטים לראש השנה וליום הכיפורים שצורפו למחזור לימים נוראים נוסח אלג'יר (שנת תרצ"ז 1937); 'ירקרק חרוץ' – אזהרות על תרי"ג מצוות¹⁹ ועוד רבים.²⁰

למעשה, הרב מרעלי כתב כ-200 שירים על פי מתכונת השירה הספרדית, והתעתד להוציאם בספר 'רוח ים' (ראשי תיבות של שמו). הוא חילק את הספר לשבעה חלקים על פי תוכנם של השירים, ובהם 'רוח חן ותחנונים' – שירי קודש; 'רוח נגידים' – שירי שבת; 'רוח המושל' – משלים; 'רוח נְכָאָה' – קינות. ואולם ספר זה לא זכה לצאת לאור, והוא אינו בידינו.²¹

15. אלמאליח, תש"ו. תואר זה מובא שם ככותרת המאמר. המאמר פורסם גם בצרפתית בספרו של אלמאליח, 1954, וראו גם: חזן, תשס"ב, עמ' 71; חזן, תשס"ט, עמ' 372.

16. אלמאליח, תש"ו, עמ' 55.

17. ריב"ש – ר' יצחק בר ששת פרפת (ספרד, 1326 – אלג'יריה, 1408); רשב"ץ – ר' שמעון בר צמח דוראן (ספרד, 1361 – אלג'יריה, 1444). ראו: מרעלי, תרנ"ז-תרנ"ז.

18. ר' אפרים אנקאוה (ספרד, 1354 – אלג'יריה, 1442). לרב מרעלי היו גם קשרי חיתון עם צאצאי הרב אפרים אנקאוה, ראו: מרעלי, 2000, עמ' 3.

19. כ"י ניו יורק, בית המדרש לרבנים 9124Ms.

20. עוד על חיבוריו ראו: שרביט, 1995, עמ' 97; שרביט, 2005, עמ' 203-204.

21. ראו: אלמאליח, תש"ו, עמ' 56; חזן, תשס"ב, עמ' 73; חזן, תשס"ט, עמ' 373.

הקובץ "עת מלחמה ועת שלום"

ביצירותיו השיריות של הרב מרעלי קובץ שירים ששמו 'עת מלחמה ועת שלום'.²² הקובץ נכתב במהלך מלחמת העולם הראשונה ופורסם בשנת תרפ"ט (1929). יצירה זו מממשת הלכה למעשה את שאיפתו הייחודית של מרעלי – שילוב שתי התרבויות, היהודית והצרפתית, זו לצד זו – הן מצד התוכן הן מצד הצורה: קובץ אוסף שירים פטרויוטיים המוקדשים לצרפת. השירים כתובים בעברית במתכונת השירה הספרדית, ואפשר למצוא בהם אקרוסטיכון של שם המחבר, שיבוצים מקראיים, שקילה על דרך משקל היתדות והתנועות, חריזה, צימודים ועוד. כדי להשלים את השילוב המיטבי בין התרבויות צירף המשורר לצד כל שיר עברי גם תרגום מחרוז בצרפתית נשגבת מעשה ידיו.



העמוד הפותח של הקובץ "עת מלחמה ועת שלום", אלג'יר, תרפ"ט (1929).

הקובץ מחולק לארבעה חלקים, המכונים קולות. סדר החלקים מובא בהתאם לסדר הכרונולוגי של התפתחות המלחמה, והחלק הראשון – 'קול מבשר' – משמש מעין הקדמה

22. מרעלי, תרפ"ט. על אודות הקובץ ראו: אלמליח, תש"ו, עמ' 59-62; חזן, תשס"ב, עמ' 70-72; חזן, תשס"ט, עמ' 372.

לקובץ. אחריו באים החלק השני והשלישי, "קול מלחמה בארץ" ו"קול ענות גבורה", ובסיום מובא החלק 'קול ענות חלושה', המשמש מעין סיכום אישי לקובץ וכולל רמזים על דרך הסוד וכן הערות על השירים למיניהם.

בקובץ עשרה שירים שחיבר הרב מרעלי בעקבות מלחמת העולם הראשונה,²³ ולצידם שני שירים שחיברו אחרים.²⁴ לצד כל שיר בקובץ מצוינים החודש והשנה שבהם חובר, הן עבריים (בשירים בעברית) הן לועזיים (בשירים בצרפתית). התאריכים העבריים אינם מובאים כפשוטם אלא על דרך הגימטרייה. לדוגמה, בסיום השיר הראשון, "קול תחנוני: א ליום קרב ומלחמה", מצוין: "בסדר **כי תצא למלחמה** לפ"ק שנת **תרם ידך** על צריך לפ"ק".²⁵ המילים המודגשות שוות ערך מבחינה גימטרית לשנת **תרע"ד** (1914). כמו כן בסיום השיר השני, "קול תחנוני: ב לשלום המלחמה", מצוין: "בסדר **דברי שלום לאמר** שנת בקש **שלום ורדפהו** לפ"ק",²⁶ ואף כאן המילים המודגשות שוות ערך מבחינה גימטרית לשנה העברית **תרע"ז** (1917), וניכר כי שרונו של המחבר במציאת פסוקים עם תוכן מתאים לשיריו ולחיי המציאות המגלמים בחישוב הגימטרי את השנה שבה פורסם השיר.

אם כן, השיר הקדום ביותר מתוארך לשנת תרע"ד (אוגוסט 1914),²⁷ והשיר המאוחר ביותר מתוארך לתמוז תרפ"ו (יוני 1926), ובתווך שיר אחד שחובר בשנת תרע"ו (1916), שלושה שירים שחוברו בשנת תרע"ז (1917), שני שירים שחוברו בשנת תרע"ח (1918) – שאחד מהם, "קול רנה וישועה או עתרת שלום",²⁸ נכתב ביום 11 בנובמבר 1918, יום כניעת אויבי צרפת – ושיר אחד שנכתב בשנת תרע"ט (1919). מנעד השנים בא לידי ביטוי בתוכן השירים ומשקף היטב את ההתרחשויות במהלך המלחמה.

23. במניין זה לא מניתי את השיר הקצרצר הפותח את הקובץ "אל צרפת" (מרעלי, תרפ"ט, עמ' 6), אשר נכתב בשנת תרפ"ח (1928), וכן את השיר "קול מגיד" (שם, עמ' 26-28), אשר לא צוין תאריך כתיבתו. שני השירים נכללים בהקדמה של הקובץ.

24. שיר מאת דוד סידרסקי (משכיל עברי ומהנדס כימיה, יליד ליטא, אשר עבר בצעירותו להתגורר בצרפת. חיבר שירים ומאמרים רבים בעברית ובצרפתית. לפרטים נוספים על אודותיו ראו: קלזנר, תרצ"ט), וקטע פרודה מחורז מאת הרב יוסף משאש. ראו עליהם בהמשך המאמר.

25. מרעלי, תרפ"ט, עמ' 36.

26. שם, עמ' 40.

27. לא צוין החודש העברי, אולם סביר להניח כי מדובר בחודש אב.

28. מרעלי, תרפ"ט, עמ' 64.

א. חלק ראשון – "קול מבשר"

חלק זה משמש הקדמה לקובץ כולו ופותח בפרק השירי הקצרצר "קול אומר: אל צרפת"²⁹, אשר נכתב ב"שנת ונגינותי נגן כל ימי חייו לפ"ק" (תרפ"ח, 1928). בשיר זה המשורר מבקש להביע את רגשות החיבה, הנאמנות והפטרויות שחשו יהודי צרפת כלפי מולדתם. רגשות אלו היו עזים כל כך, שהביאו אותם להקריב את חייהם במלחמה למען חירותה של המולדת. הוא פונה "אל צרפת"³⁰ (A LA FRANCE) – זה שמו של השיר – ואומר לה כך:

אֶת רוּחִי עַד לְמַאֵד צָרְתְּךָ הַכְּאִיבָה
וְאֶחָד יוֹם פְּתֹאֵם אֹר יִשְׁעֶךָ הוֹפִיעַ
וְקִבְצַת שִׁירֵי אֵל אֶלְיָךְ אֶקְרִיבָה
שׁוֹרְךָ גַּם נִצְחוֹנְךָ לְיַצַּח תּוֹדִיעַ.

מתוך מחרוזת קצרה זו, שחרזתה מתחלפת א/ב/א/ב, עולה כי המשורר מזדהה עם כאבה של המולדת הצרפתית בעקבות צרות המלחמה. הוא שמח על הניצחון שנחלה מולדתו ומצהיר כי יתר השירים שחיבר בקובץ הם אשר יספרו לדורות הבאים על ניצחון זה.

עוד פרק בחלק הראשון הוא "קול נגידים"³¹, ובו מובאות הסכמות וברכות בצרפתית ובעברית שכתבו רבנים ואישים יידיי המחבר,³² ובהם ישראל לוי, הרב הראשי לצרפת (בשנים 1920-1939); ליאון פרידמן, הרב הראשי לאלג'יר; הקולונל אדמונד מאייר, נשיא מייסד של חברת הכנסים היהודיים באלג'יר ושל הוועדה האזורית ליתומי מלחמה יהודיים; יוסף משאש, הרב הראשי לתלמסאן (בשנים 1924-1941, ולימים רבה הראשי של חיפה, 1968-1974); ארמנד ליפמן, מפקד ולוחם במלחמת העולם הראשונה.³³ החוקר דוד סידרסקי חיבר לכבוד הרב מרעלי שיר במבנה של סונטה, "קול דוד":³⁴

אֶזְכְּרֶיךָ שְׁפֹת עֵבֶר בֵּית הַשְּׁמִימִים
גְּבֵרַת הַיִּית בְּיָמֵי נְבִיאֵי הַקֶּדֶשׁ

29. מרעלי, תרפ"ט, עמ' 6-7.

30. האותיות הראשיות במקור.

31. שם, עמ' 9-25.

32. שם, עמ' 9-15.

33. בנו של הרב בנימין ליפמן שהיה הרב הראשי של מץ ושל ליל. חי בשנים 1858-1935. בסיום המלחמה החל לשתף פעולה עם חברות יהודיות, ובהן כ"ח, וכן פרסם מגוון מאמרים בענייני יהדות. על קשריו עם הרב יצחק מרעלי ראו: הטל, 1985.

34. מרעלי, תרפ"ט, עמ' 16-17.

וּמְתוּהוֹם עָלִית בְּיָמֵי הַבְּיָנִים
וּמְחַדְשֵׁי אוֹרֶךְ כְּסֶהֱר בְּחֻדְשׁ

שׁוּרֵי נָא, עֲדִינָה, שׁוּרֵי סְבִיבֵינוּ
וּמְחַזְזֵינָה עֵינֵינוּ בְּצַפּוֹן אֶפְרַיִקָה
נִצֵּר מִסְפָּרְד אֶחָד מִמְשׁוֹרְרֵינוּ
וּחְרוּזָיו פְּנִינִים בְּמִשְׁבַּצַּת עֵתִיקָה.

בְּטוּרֵי זָהָב יִצְחָק מְרַעְלֵי יְשׁוּר
זָכַר "עֵת מְלַחְמָה וְעֵת שְׁלוֹם" יְעוֹרֵר
וְהִמִּית רְגָשֵׁי־לֵב כְּנוֹחַ יִשְׁמִיעַ

תְּחַנּוּגִים, תּוֹכַחַת, תְּקוּהָ וְיִשׁוּעָה
וּמְתוּחַ הַהֶפְכָּה קוֹל צִלְצְלֵי תְרוּעָה
וּבְרָכוֹת תּוֹדָה לְאֵל הַמוֹשִׁיעַ.

מקריאה בסונטה כולה, ובייחוד בשורה "נצר מספרד אחד ממשוררין", עולה כי גם לדידו של החוקר סידרסקי היה הרב יצחק מרעלי שריד למשוררי ספרד. ביטוי לכך ששירתו של הרב מרעלי גבוהה ונשגבת ניתן למצוא במילים: "וחרוזיו פנינים במשבצת עתיקה // בטורי זהב יצחק מרעלי ישורר".

בסיום חלקו הראשון של הקובץ מובא הפרק 'קול מגיד'³⁵ ובו מתואר הרקע לכתיבת הקובץ כולו: "מתגרת יד קיסר ביקום פֶּרֶץ פֶּרֶץ", כלומר פרוץ מלחמת העולם הראשונה. אחר כך המשורר מתאר את הקרבה הרבה שנוצרה בין יהודים לנוצרים בעקבות המלחמה הקשה ואת דאגתם המשותפת למולדת הצרפתית:

רְבָנִים וְכַמְרִים יַחְדָּו קוֹל יִשְׂאֵא,
וְכֹאחִים אֲזָרְחִים בְּסִגְרָם יוֹקֵדַת
אֵשׁ אֶהְבֶּה עֲזָה אֶל אֶרֶץ מוֹלַדַּת

מתוך כך הוא מגיע אל שפת עבר, הלא היא העברית, המצטרפת אל המברכים את צרפת ומאחלים לה שהאֵל יעזור לה להינצל מהאויבים הקמים עליה במלחמה:

וְלֹאֲחִיּוֹת הַשִּׁירָה בְּתֵעֶבֶר נְלוֹתָהּ
 וּבְתוֹךְ אֲרָז עֲתִיק צִיץ זָהָב שְׁוֹתָהּ [...]]
 "שִׁי אֶל־בֵּית־אֱלִמּוֹת מִגַּא יוֹם³⁶ נִפְרָקָה,
 לְפָרְנֶסָה³⁷ פְּרִנְסָה צֹר מִגֵּן חוֹסִיָּהוּ,
 מִה־אֲדִיר זָכְרָהוּ, מִה־נּוֹרָא מַעֲשֵׂיהוּ" [...]

ב. חלק שני – "קול מלחמה בארץ"

חלקו השני של הקובץ נפתח בפרק 'קול תְּחַנּוּנֵי', ובו מבכה המשורר את צרותיה של צרפת עת גופות בניה מוטלות בשדה הקרב. הוא מתפלל לקב"ה ומבקש ממנו כי יחמול וירחם על בניה, המצויים בעיצומם של הקרבות. את שירו 'ליום קָרָב וּמְלַחְמָה'³⁸ כתב הרב מרעלי בשנת תרע"ד (אוגוסט 1914), המועד שבו הכריזה גרמניה על מלחמה בצרפת וברוסיה. המשורר פותח בציטוט מתהלים פו, ו: "הֲאֵזִינָה ה' תְּפִלְתִּי וְהִקְשִׁיבָה בְּקוֹל תְּחַנּוּנֹתַי". לשיר אקרוסטיכון, "יצחק מרעלי חזק", ולכל אחת מ־12 מחרוזותיו סיומת מקראית החותמת במילה 'מלחמה':

ה' יְהִי נָא חֲסֵדְךָ עָלֵינוּ
 וּפְנֵה בְּרַב רַחֲמֶיךָ אֵלֵינוּ
 מִפְּנֵי הַמְּלַחְמָה. (מלכים א ה, יז)
 [...]
 חֲנּוּן הַשְּׁקִיפָה מִמְּעוֹנֶיךָ
 וְחוֹסֵה־נָצַח עַל הַמּוֹנֵי אֲמוֹנֶיךָ
 אֲשֶׁר הִלְכוּ בַּמְּלַחְמָה. (שמואל א יז, יג)

מַיִם כָּל־חוֹסֵי בְךָ וְלִרְגָעִים
 פְּצֵם מִפְּגָעִים רָעִים וּנְגָעִים
 וְעַד קֶץ מְלַחְמָה. (דניאל ט, כו)
 [...]
 רוּמְס־נָא נִסְ צָרְפַת וְעֲזָרְנָה
 הַסֹּד לָהּ בְּאַבְרָתְךָ וְאַזְרְנָה
 חֵיל לְמְלַחְמָה. (תהלים חי, מ)

36. גיום (ההדגשה במקור) – הכינוי הצרפתי לווילהלם השני, קיסר גרמניה. ראו על אודותיו בהמשך.

37. פְּרִנְסָה – כינוי לצרפת (France).

38. מרעלי, תרפ"ט, עמ' 33-37.

עֲבָרָה וְהִכְרִיעָה אֶת צָרֶיהָ
 עֲצָה וְעָזָה הָבָה לְשׂוֹרֶיהָ
 וּגְבוּרָה לְמַלְחָמָה. (מלכים ב ח', ט)
 [...]
 יוֹסֵף וְרַבּוֹת מִפְּנֵיהָ
 וְתַתְּפֹאֵר בְּזֶרַח נְצַחֹן בְּנֵיהָ
 עֲזָרֵי הַמַּלְחָמָה. (דה"ו א יב, א)

בהמשך החלק השני, בפרק 'קול אלה או גבה רוח' וכן בפרק 'קול רעש גדול או תוכחת מגילה', מתמקד המשורר ביחסו המתנשא של וילהלם השני קיסר גרמניה (1859-1941), המכונה בצרפתית "גיאום", ובמעשיו הנפשעים כלפי צרפת, מנהיגיה ולוחמיה, וכך הוא אומר:³⁹

אֲמַנָם תִּתְאַב קִיסָר הַתְּנַשָּׂא עַד-שָׁמַיִם
 אֶלְכֹסְנֵדֶר, צֶזַר, בּוֹנַפֶּרְטֵ, רַב הַדְרָמוֹ,
 אֶל גְּמָדִים אוֹתָם דְּמִיתָ, רַם עֵינַיִם,
 אַךְ מֵהִיכָהָ אֶדְרֶ אֶדְרֶ מוֹל עַד אֶדְרָמוֹ.

הוֹי גִּיוֹם הָעָרִיץ, שְׁלִיט רַע וּבְלִיעֵל,
 רוּחַ נִירוֹן רוּחוֹ וְלִבֵּב טִיבֵר לְבָהּ!
 הוֹי רָשָׁע מְרֻשָּׁעִי! שְׁמֶךָ הַמְעוֹרָר גַּעַל
 אוֹתוֹ בַּת שִׁירְתִּי מֵאָה פְּעַם תִּקְבְּהוּ. [...]

שֶׁד גְּרַמְנֵי מְשַׁחַת, זֶד יְהִיר, מְשַׁאֲלֶיךָ
 לְרוֹת מַדָּם צָרְפַת אֶף לְמַלְךְ עַל־הָאָרֶץ [...]

וּבְעוֹדֵנִי רִגְזָה שִׁפְתֵי שִׁירֵי הַבִּיעוּ
 אֶת כָּל־הַתּוֹעֲבוֹת הַרְבוֹת שְׁעֵשִׂיתָ.
 עַד סוּף כָּל־הַדְּרוֹרוֹת לְמַתִּי חָלַד יוֹדִיעוּ
 כִּי קִיסָר לֹא נִבְּל אֶף אֶכְזָרֵי הַיִּיתָ.

מהשיר עולה כי המשורר חש סלידה עמוקה כלפי דמותו של קיסר גרמניה, ואינו חוסך את שבט לשונו בבואו לתאר את האויב האכזר. בין היתר הוא משווה את גיוס לקיסר נירון,

באומרו: "רוחַ נִירוֹן רוחו". נירון, הקיסר הרומאי (55-68 לסה"נ), בלט בהתנהגותו החריגה והיה ידוע כאחד הקיסרים הראוותניים והאכזריים בשליטי רומא.

בפרק "קול רעש גדול או תוכחת מְגֵלָה" – אף הוא בחלקו השני של הקובץ – ממשיך מרעלי באותה נימה כלפי קיסר גרמניה. בפתיחת שירו,⁴⁰ השקול במשקל היתדות והתנועות, הוא מצטט את דבריו של איוב (לב, יח): "כִּי מִלְתִּי מְלִים הִצִּיקְתָּנִי רוחַ בְּטָנִי", בבחינת 'אינני יכול להתאפק עוד מלבטא את דבריי הקשים כלפי האיוב – הקיסרות הגרמנית':

אוֹיָה לָךְ גַּיִם עָשׂוּ הַסְּכָלָתְךָ
אֵף אִם בְּעֵינֶיךָ מָאֵד הַשְּׁכָלָתְךָ. [...]

קִנְאָתְךָ, צוּרֵר, בְּהוֹד צָרְפַת וְחִין
עֲרָפָה אֶכְלָתְךָ וְהִתְהוֹלָלְתְךָ.

וְהַשְׁטָמָה וְתַחֲפָץ לְמַחֹת שְׂמָה
כְּלָה עֲשׂוֹת עָמָה וְהִתְנַכְלָתְךָ. [...]

וְכַמְעַשְׂיָךְ אֵל לָךְ יָשִׁיב גְּמוּל
חַנּוּם תִּתַּחַן קוֹל וְהִתְמַקְלָלְתְךָ. [...]

ג. חלק שלישי – "קול ענות גבורה"

חלקו השלישי של הקובץ נפתח בפרק "קול רִנָּה וְשׁוֹעָה או עֲתָרַת שְׁלוֹם", ובו מכריז המשורר כי השיר "הוא קול ענות גבורה / לכבוד צרפת הנאורה / אשר נכנעו לפניה / כל צבאות מוניה / ביום השביעי לחודש התשיעי [11 בנובמבר 1918]... / ממני הצעיר / מאלג'יר העיר / עבד ה' צורי וגואלי / יצחק מרעלי". בשיר, שבו תשע מחרוזות, המשורר מתאר את סיום המלחמה, ניצחון צרפת על אויביה, ובולטים בו תיאורי שמחה ואופטימיות לצד ההודיה לאל על הניצחון:⁴¹

שְׁלוֹם כְּנָהָר אֶלֵינוּ
נָטָה בְּטוֹבוֹ אֶלֵנוּ

40. שם, עמ' 48-61.

41. שם, עמ' 64-71.

יום נשְׁבֵּרָה יְד צָרְנוּ
צָץ צִיץ פְּדוּת סָר צִירְנוּ
חֲשָׁנוּ לְהוֹדוּת צִירְנוּ [...]

צָרְפֶת! טְהַר־לֵב וַיֵּשֶׁר
שְׂדֵי זְבֻדָּה וְעֵשֶׁר
עַנְדֵי עֶטְרֵת הָאֵשֶׁר
שְׁכָחִי יְגוֹן אֶתְמוּלְנוּ
עַז אֲשַׁכְנֶה מִט מוּלְנוּ [...]

עד כה הדגמנו משיריו הכתובים כולם במתכונת שירת ספרד, אולם בהמשך החלק השלישי, בפרק 'קול זמרה או ברפת ישירים', שיר אחד הבולט בחריגותו, מכיוון שהוא נכתב, כפי שמעיד המחבר, "לנועם השיר הלאומי הצרפתי" – המרסייז (La Marseillaise):⁴²

א

בְּרָךְ נָא צוֹר וּנְצֹר מִמַּעַל
אֶת בֵּית צָרְפֶת הַנְּאוֹרָה
יִשְׂרָת־לֵב הִיא חֲפָה מִמַּעַל
זְבֻדָּה זְבֻד טוֹב אֵל נוֹרָא (ב"פ)
שְׁמֵרָה מֵרַע שְׁקֵט מִפְּרִיעַ
וַיהוֹדוּן בְּמַחְנוֹתֵם
לָךְ בְּנֵיהָ בְּנֵיגִינוֹתֵם
יוֹצֵר כֹּל מְגֹן וּמוֹשִׁיעַ.
יְהִי מְלֵא רַחֲמִים, צוֹר רָם עַלֵי רָמִים,
חֲסִין (ב"פ) חֵי עוֹלָמִים, קוֹל חַן זִין קוֹל תַּמִּים:

ב

אוֹר לִשְׁהַלְיָה הַזְּרִיחָה
סֶלְסֶל דְּגֻלָּה כְּצֵל חֹפֶף
עַל עִם הַסֶּפֶר הָאֲזוּרִיחָה
[...] שְׁרִיָּה בְּרָךְ וַחִילָּה
עוֹטֵי הוֹד וְעַז כְּאֲדָרֶת [...]

42. שם, עמ' 72-75.



מילותיו של הרב מרעלי לנועם ההמנון הצרפתי (La Marseillaise), "עת מלחמה ועת שלום", אלג'יר, תרפ"ט (1929) עמ' 72-73.

מכל השירים שבקובץ, שיר זה הוא אפוא הדוגמה הטובה ביותר לעקרון 'שילוב שתי התרבויות' אצל הרב יצחק מרעלי. המשורר משתמש באחד הסמלים הלאומיים המובהקים של כל אומה, ובפרט של האומה הצרפתית – מנגינת ההמנון – ומחבר לו מילים בעברית נשגבת בתוספת חריזה, אקרוסטיכון ושיבוצים מקראיים. חשוב להבהיר כי המשורר איננו מתרגם לעברית את ההמנון הצרפתי אלא כותב את מילותיו שלו למנגינת ההמנון: הוא מבקש מהאל שיגן מכל רע על צרפת הנאורה אשר "על עם הסֶפֶר הָאֶזְרִיחָה", וניכר שבכך הוא מודה על האזרחות שזכו לה נתיניה היהודים.

בפרק "קול שְׁאוֹן – תְּשׂאוֹת מֶן" המחבר חוזר לשורר במתכונת השירה הספרדית. הוא כותב את שירו בעקבות שביית הנשק וההכרזה על השלום (תמוז תרע"ט, יוני 1919),⁴³ פונה אל השלווה ואומר לה:

43. שם, עמ' 83-76.

שְׁלוֹה, בְּרוּכַת אֵל, גְּבֵרַת עֵדֶן
שְׁלוֹה כְּלוּלַת חַן, בְּכִירַת עֶרְצָא
שְׁלוֹה לְעַמְדַּח חוּג הַבְּלִיָּה אֶדֶן

לָךְ תַּעֲרֹג רוּחִי יְחִידַת אֶרֶץ
הֵן אֶתְּ מְקוֹר הָאוֹר יִפֹּת עֵינַיִם
לְשִׁמְךָ זְמִיר חֲדָשׁ לְתַנּוֹת אֶרֶץ [...]

אֶכֶן תְּבוֹסֶת עוֹשֶׂשְׁקָךְ קִינִי
חֲמִשׁ שָׁנוֹת זַעַם בְּלֵב בּוֹטֵחַ [...]

יִסְרֵת בְּכַבֵּל בּוֹז וְסִבְלַת סֶבֶל
סָר זָהָרָךְ אוֹי קָמְטוּ סְנִיָּךְ
שָׁח קִדְקִדְךָ נִכְפַּפְתָּ בְּעַל הַחֶבְלִי!

אֶךְ אִם בְּלִכְתָּךְ מוֹעֲדוֹת רִגְלִיךְ
אִם נְחַלְשׁ גִּיּוֹר וְסָר רוּחִיכִי
וּבְעֵלַת אוֹב שְׁפִלּוֹ מְלִיךְ

לֹא כִהְתָּה עֵינֶיךָ וְגַם לְחִכִּי
חִכִּי לְבוֹא תִשָּׁבִי וְנִכְדַּד פָּרְץ
בְּטַחִי בְּצִוְרֶךָ עוֹד יִרְבַּ כְּחִכִּי
אִז תִּשְׁלֹטִי, שְׁלוֹה, בְּכָל־הָאֶרֶץ!

ואכן, לאחר "חמש שנות זעם" שבהן נמשכה מלחמת העולם הראשונה, מלחמה שגבתה קורבנות רבים, אין הרגשה טובה יותר מבואה של השלווה הברוכה.

חלקו השלישי של הקובץ מסתיים בפרק 'קול נהי – זכרון לבני ישראל',⁴⁴ ובו המשורר מבכה את מותם של נתיני צרפת היהודים אשר הקריבו את חייהם במלחמה. בהערותיו לפרק מצוין הרב מרעלי: "קינה זו חוברת בשנת 1926 כדי להיות חרוטה על האנדרטה⁴⁵ שהוקמה על ידי

44. שם, עמ' 84-87.

45. על אודות האנדרטה ראו:

http://www.cimetiere-steugene.judaismealgerois.fr/recherche_sepultures_d2.php?recordID=3657

הקהילה היהודית של אלג'יר לזכר בניה שמתו לתפארת צרפת" (Cette élégie fut composée) en 1926, pour être gravée sur le monument élevé par la communauté israélite d'Alger (à la mémoire de ses fils morts glorieusement pour la France

הַעֵת נְאוֹת שְׁלוֹם לְעַיִם הָיוּ

הָהוּ! נִחְלִי דָם גּוֹעֲשִׁים נָטִיו.

[...]

פְּגָרֵי אֶחָדִים פָּה יִנְחֹון וְהַמּוֹן

רַחוּת בְּצֵל יַד יוֹצֵרִם יִחְסִיו.

[...]

יִנּוֹן שְׁמֵם לְעַד וְלִבְרָכָה יְהִי

זְכָרֵם לְעוֹלָם כִּי בְמוֹתָם חָיו.

חלק רביעי – "קול האות האחרון"

חלקו הרביעי והאחרון של הקובץ כולל את הפרק 'מְשֹׁא מְדַבֵּר י"ם'⁴⁶ (ראשי תיבות יצחק מרעלי), ובו המשורר מכריז על עצמו כי אינו נביא או בן נביא, אולם מוצא הוא בפסוקי התנ"ך רמזים לשמותיהם של אומות ואישים ואף לאירועים שהתרחשו במהלך המלחמה. רמזים אלה מפורטים בפרק העוקב, 'רמזים'. הפרק מכיל גימטריות, נוטריקונים ועוד, כתובים עברית ומוסברים בצרפתית. הפרק החותם את הספר הוא פרק ההערות על השירים למיניהם.

סיכום

בקובץ 'עת מלחמה ועת שלום', אשר כתב הרב יצחק מרעלי בעקבות מלחמת העולם הראשונה ופורסם שנים אחדות אחריה, הובאו עשרה שירים אשר נכתבו במשך שנות המלחמה. השירים מבטאים בתוכם את התהליכים לאורך המלחמה: פריצתה, הקרבות העזים באויב האכזר וסיומה – הן מצד ניצחון צרפת על אויביה הן מצד המחיר הכבד ששילמה.

ייחודו של הקובץ בסגנון כתיבתו. כל השירים כתובים במתכונת השירה העברית בספרד בימי הביניים: שקולים במשקל היתדות והתנועות, בעלי אקרוסטיכון, מכילים שיבוצים

46. מרעלי, תרפ"ט, עמ' 90-91.

מלשון המקרא, בעלי צימודים ועוד. אומנם שירים במתכונת זו המשיכו להיכתב בתקופה המודרנית,⁴⁷ אך רובם ככולם עסקו בתכנים ליטורגיים, בין שלתפילה ובין שלאירועים הקשורים למעגל חיי האדם (ברית מילה, בר מצווה, חתונה וכיוצא באלה). אכן, חלק לא מבוטל מהם נכתב כשירים היסטוריים לרגל אירועים ציבוריים, הצלחות או מצוקות וגזרות,⁴⁸ אולם לרוב יועדו להיאמר בציבור ביום השנה לאירוע המשמח או להבדיל כקינה, ומכל מקום לא נמצא בהם **קובץ** הכולל מספר רב של שירים. ייחודו של הקובץ בא לידי ביטוי גם בייעודו, או נכון יותר ב'חוסר ייעודו': הוא נועד להיקרא כשירה לשם שירה, ולא להיאמר בפי הקהל בבית הכנסת, בציבור, ביום השנה לציון תחילת המלחמה או סיומה.

מעיון בקובץ משתקפת גם דמותו הייחודית של הרב יצחק מרעלי: בעל ידיעות תורניות מקיפות ובקי בהיסטוריה של הקהילה היהודית באלג'יריה לצד ההיסטוריה הכללית, משורר היודע לתאר את מאורעות מלחמת העולם הראשונה תיאור שירי יוצא דופן ומדויק. אך שלא כבני תקופתו שחיו באלג'יריה וביתר ארצות צפון אפריקה וכתבו בעיקר שירה ליטורגית, הוא כתב גם שירת חול פטריוטית כלפי הקולוניה הצרפתית, שְׁכִינָה "מולדת". מעניין להיווכח כי הדיכטומיה הזו, היכולת לקיים מסורת יהודית אדוקה מן הצד האחד והפטריוטיות כלפי צרפת מן הצד האחר, יכולה להתקיים בכפיפה אחת.

47. חזן, תשנ"ה, עמ' 31.

48. שם, עמ' 93-95.

רשימת קיצורים וביבליוגרפיה

- אמתע"י, P/55
 הארכיון המרכזי לתולדות העם היהודי, ירושלים,
 תיק מס' P/55.
- אלמאליח, 1954
 A. Elmaleh, *Le Dernier Mohican de la Poésie Hébraïque Sépharad en Afrique du Nord: Isaac Morali*, Barcelone, 1954.
- אלמאליח, תש"ו
 א' אלמאליח, "שריד משוררי ספרד באלג'יריה – ר' יצחק
 מרעלי", א' אלמאליח (עורך), **חמדת ישראל**, קובץ לזכרו
 של מרן חיים חזקיהו מדיני, ירושלים תש"ו, עמ' 34-66.
- הטל, 1985
 R. Attal, "Une Correspondance Entre le Rabbin Isaac Morali et le Commandant Armand Lipman", *Revue des Etudes Juives* 144 (1985), pp. 145-167.
- הירשברג, תשכ"ה
 ח"ז הירשברג, **תולדות היהודים באפריקה הצפונית**, א-ב,
 ירושלים תשכ"ה.
- ויינשטיין, תשל"ה
 מ' ויינשטיין, **הקהילות היהודיות באלג'יריה בין השנים
 1830-1300**, חיבור לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת
 בר אילן, רמת גן תשל"ה.
- חזן, תשנ"ה
 א' חזן, **השירה העברית בצפון אפריקה**, ירושלים תשנ"ה.
- חזן, תשס"ב
 א' חזן, "פועלו הספרותי של רבי יצחק מרעלי ותכניתו לכינוס
 השירה והפיוט באלג'יריה", **פעמים** 91 (תשס"ב), עמ' 65-78.
- חזן, תשס"ט
 א' חזן, **השירה העברית באלג'יריה**, לוד תשס"ט.
- מרעלי, תרנ"ו-תרנ"ז
 י' מרעלי, "צפנת פענח – פליטת שירי הריב"ש והרשב"ץ
 זיע"א", **קובץ על יד ז' (תרנ"ו-תרנ"ז)**, עמ' 1-47.
- מרעלי, תרפ"ט
 י' מרעלי, **עת מלחמה ועת שלום**, אלג'יר תרפ"ט.
- מרעלי, 2000
 D. Morali, "Familles Morali et AIn'Kaoua; la liste
 d'ascendance de Daniel Morali", *Revue de Cercle de Généalogie Juive* 62 (2000), pp. 5-8.
- נאכט, תרצ"ז
 ד' נאכט, **אגרות הרחיד"א ו"שליחי ארץ ישראל"** (תדפיס),
 ירושלים תרצ"ז.
- קלזנר, תרצ"ט
 י' קלזנר, "משרידי חכמינו בגולה", **העולם** לא (ו' בסיון תרצ"ט,
 25 במאי 1939), עמ' 611.

- שטרית, תש"ן
 י' שטרית, "מודרניות לאומית עברית מול מודרניות צרפתית:
 ההשכלה העברית בצפון-אפריקה בסוף המאה הי"ט", **מקדם**
ומים ג (תש"ן), עמ' 76-11.
- שרביט, 1995
 Y. Charvit, *Elite Rabbiniqne d'Algérie et Modernisation*
(1750–1914), Jerusalem 1995.
- שרביט, 2005
 Y. Charvit, *La France, L'élite rabbinique d'Algérie et la*
Terre sainte au XIXe siècle — Tradition et Moderniste,
 Paris 2005.
- שרף, תשמ"ח
 מ' שרף, **מגילת היטלר בצפון אפריקה**, לוד תשמ"ח.

